

життя вірменських поселень, їхню роль в економічному житті України, відносини з владою, стосунки між різними вірменськими верствами і т. ін.

У рамках Угоди про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Національним архівом Вірменії в галузі архівної справи в наступному, 2009 році, планується відкриття виставки з історії вірменської діаспори в Україні в Автономній Республіці Крим.

Vovk O.

**Documents from Ukrainian Archives' Fonds on "Ukraine – Sweden:
at Historic Crossroads (XVII – XVIII Centuries)"
and "Armenian Diaspora of Ukraine:
History and Modern Times" International Exhibitions**

Ігор ВЕРБА

**НАУКОВА СПАДЩИНА
АКАДЕМІКА МИКОЛИ ВАСИЛЕНКА**

(Василенко Микола Прокопович. Вибрані твори у трьох томах:

Том 1. Історичні праці (Упорядн.: І. Б. Усенко (кер. колективу), Т. І. Бондарук, Є. В. Ромінський. Відп. ред. Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2006. – 608 с. (8 с. іл.); Том 2. Юридичні праці. 2006. – 506 с.; Том 3. Спогади. Щоденники. Листування. 2008. – 720 с.)

Майже двадцять років науковці й широка громадськість чекали на видання вибраних творів видатного українського історика права, ініціатора створення і другого президента ВУАН, видатного громадського діяча, академіка ВУАН Миколи Прокоповича Василенка (1866–1935).

Протягом півстоліття ім'я і наукова спадщина академіка М. П. Василенка в Україні були забуті. Якщо поодинокі енциклопедичні видання і згадували його, то з незмінним штампом “український буржуазний націоналіст”. І не бралось до уваги, що це був вчений унікального таланту, прекрасний організатор науки, щирий українець і людина широкої та відкритої душі.

Задля повернення доброго імені Миколи Прокоповича в науку чимало зробили юристи та історики, зокрема В. В. Вороненко, Л. В. Матвєєва, Л. Д. Кістерська та І. Б. Усенко. Саме їхніми зусиллями у 1991 р. побачила світ перша солідна монографія про життєвий і творчий шлях академіка М. П. Василенка. В українській зарубіжній історіографії до увічнення імені визначного вченого-правника доклала багато зусиль його дружина – знаний історик Н. Д. Полонська-Василенко.

Нині читач може ознайомитися нарешті з науковим доробком Миколи Прокоповича. Передне слово до видання написав директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України академік Ю. С. Шемшученко. Він, зокрема, наголосив, що видання вибраних праць академіка М. П. Василенка – це данина пам'яті про непересічну людину, яка залишила помітний слід в українській юридичній науці та історії НАН України.

Завідувач відділу Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук І. Б. Усенко написав короткий нарис про вченого, де висвітлив основні віхи його життя і творчості. Змальовано постать багатогранної людини і вченого, якому судилася складна й драматична доля.

Упорядники першого тому вибраних творів академіка М. П. Василенка (І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, Є. В. Ромінський) вмістили в ньому історичні праці дослідника, переважно написані й опубліковані до 1917 р., загальною кількістю – 27. Це такі класичні студії вченого, як “Очерки по истории Западной Руси и Украины”, “Памятник

украинской литературы конца XVIII века”, “К истории церковных и монастырских архивов”, “Селяни й кріпацтво на Україні”, “Варяги”, “Гайдамаччина”, “Киево-Печерская лавра”, “Павло Полуботок” та інші.

Не обійшли увагою упорядники й праць, написаних Миколою Прокоповичем в пам’ять чи на пошану своїх побратимів у царині науки, зокрема таких: “Калачов Николай Васильевич – ученый-юрист, сенатор (1819–1885)”, “Памяти почетного члена общества Александра Матвеевича Лазаревского”, “О. М. Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии”, “Политические взгляды М. П. Драгоманова”, “Проф. М. С. Грушевский как историк”. Зазначені наукові розвідки суттєво збагатили свого часу українську історичну науку, вони представляють інтерес і для сучасних учених, насамперед як пам’ятка історіографії.

Окремо слід наголосити на археографічному опрацюванні видрукуваного матеріалу. Упорядники намагалися максимально зберегти всі мовні особливості оригіналу. Як виняток, у російськомовних текстах відповідно до сучасних правил виправлялася пунктуація, праці ж, написані українською мовою, подавалися майже без змін.

Упорядники другого тому (І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, А. Ю. Іванова, Є. В. Ромінський) вмістили в ньому юридичні праці М. П. Василенка. Формально не маючи юридичної освіти, як зазначає автор перед-

мови до тому І. Б. Усенко, він на стику XIX і XX ст. одним із перших привернув увагу до історії так званого малоросійського права. Результатом цього стала низка його статей, вміщених у другому томі, зокрема “Вопрос о сервитутах в юго-западном крае”, “Право магдебургское”, передмова до монографії О. М. Лазаревського “Малороссийские посполитные крестьяне” та ін.

Віддали належне упорядники й великій роботі Миколи Прокоповича по заснуванню й розбудові Української академії наук у 1918 р., вмістивши у томі його пояснювальну записку з цього приводу до Ради Міністрів Української Держави.

Як справедливо наголошують упорядники, у ВУАН академік М. П. Василенко створив наукову школу, очолював Комісію для вивчення історії західноруського і українського права. Здобутки цієї Комісії і до цього часу лишаються неперевершеними. Можна стверджувати, що цей період був найбільш плідним і в науковій кар’єрі академіка М. П. Василенка. Підтвердженням цього є наукові студії видатного вченого, представлені у другому томі. Читач зможе ознайомитися з такими працями Миколи Прокоповича, як “Кременецький ліцей і університет св. Володимира. Історично-юридична розвідка”, “Пам’ятник української правничої літератури XVIII століття”, “Як скасовано Литовського Статута (з історії кодифікації західноруського та українського права)”, “Конституція Филиппа Орлика” та інші.

Заслугує на відзначення пошукова робота упорядників. Вони вперше віднайшли й умістили у збірці передмову до 7-го тому “Праць комісії для вивчення західноруського та українського права”. Це видання згаданої Комісії свого часу вважалося знищеним і не побачило світ. Також вдалося відшукати, опрацювати й оприлюднити два фрагменти незавершеної великої монографії М. П. Василенка другої половини 1920-х рр. “Нариси з історії науки західноруського та українського права”, що вважається своєрідним вступом до книги “Тадеуш Чацький й його значіння”.

Цікаво, що тодішні студії Миколи Прокоповича були щільно пов’язані з його науково-громадською діяльністю. Так, у 1921–1922 рр. він входив до складу змішаної радянсько-польської комісії по виконанню умов Ризького мирного договору 1921 р. Одним із питань роботи цієї комісії (української підкомісії) стало повернення культурних цінностей. Тоді академіку М. П. Василенку і групі вчених (академіку Д. І. Багалію, Д. М. Щербаківському, П. П. Смірнову, А. Є. Крістеру, В. О. Романовському, О. П. Оглоблину) вдалося відстояти бібліотеку Кременецького ліцею і збірку книг Т. Чацького. Вони залишилися в бібліотеці Київського університету.

Чи не найцікавішим у збірці вибраних творів М. П. Василенка є 3-й том, підготовлений згаданими упорядниками. Він вміщує спогади, щоденники та листування видатного вченого.

Свої спогади “Моя жизнь”, “Две недели в Лукьяновской тюрьме”, “Отрывки из воспоминаний. История моего приват-доцентства” дослідник написав у дуже важкий період життя, коли знаходився під вартою у справі напівміфічної організації “Київський обласний центр дій” (вересень 1923 – листопад 1924 рр.). У той час Микола Прокопович хворів і декілька тижнів провів у лікарні будинку громадської примусової праці.

Свого часу частина спогадів академіка М. П. Василенка вже друкувалася в окремих виданнях (“Українському історичному”, “Віснику АН УРСР”), але не в повному обсязі. І тільки зараз упорядники видання вперше звірили спогади вченого з оригіналом, реконструювали й оприлюднили їх повністю. Це стало можливим завдяки їх роботі в Інституті рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського та у ЦДАВО України, де збереглися рукописні варіанти споминів. Фрагмент (третій розділ) мемуарів науковця про роки його навчання у Дерптському університеті віднайшовся випадково у фонді “Колекція окремих документальних матеріалів українських еміграційних установ, організацій і осіб” (ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 433), оскільки відклався у фонді не М. П. Василенка, а М. М. Василька (співзвучність прізвищ).

Продовженням спогадів вченого стали “Щоденники”, які Микола Прокопович вів у 1921–1923, 1925–1927 рр. Вони зберігаються в особовому фонді М. П. Василенка (ф. 40) в Інституті рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. У “Щоденниках” ідеться переважно про наукові справи у ВУАН, обговорення Статуту Академії, заснування науково-дослідних кафедр з української історії, аналізуються стосунки між ученими.

Уперше в томі зібрано й епістолярну спадщину М. П. Василенка. До цього жанру творчості вчений ставився особливо ретельно. Його листи – це завершені маленькі шедеври про події, сучасником яких він був. Загалом упорядники вмістили 270 епістол. Це листи дослідника до відомих учених М. С. Грушевського, Є. О. Ківлицького, В. Є. Грабаря, Д. М. Петрушевського. Серед цього епістолярію вирізняються листи особистого характеру до родини Требінських і Н. Д. Полонської-Василенко.

З Марією Требінською, невісткою відомого історика І. В. Лучицького, Микола Прокопович познайомився у 1890 р. на одній з вечірок. Це була добра і чуйна жінка. Вона рано овдовіла, жила в скруті, виховуючи двох дітей – доньку Олену і сина Дмитра, який важко хворів. Микола Прокопович всіляко допомагав цій чудовій родині. Завдяки його зусиллям Олена і Дмитро вивчилися на лікарів. Тісні особисті стосунки з Требінськими тривали аж до 1934 року, коли Марії Миколаївни не стало.

Надзвичайно цікавими, просякнутими коханням, теплотою і сердечністю є листи Миколи Василенка до своєї дружини, відомого україн-

ського історика Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко (1884–1973). Вони побрались у 1923 р. у досить зрілому віці. Йому було 57 років, а їй – 39. Це було кохання двох творчих людей, які мали за плечима значний життєвий досвід.

Для Наталії Дмитрівни одруження з Миколою Прокоповичем означало ще й зміну наукових пріоритетів. Знана до революційного зламу 1917 р. як дослідник історії Росії, вона несподівано для багатьох поринула в царину української історіографії, про що ніколи не жалкувала.

Листи, яких загалом налічується 68, охоплюють період 1917–1927 рр. Їх виявлено у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ф. 542). Ці джерела змальовують образ М. П. Василенка як людини з тонкою душевною психологією, вченого широкого наукового діапазону. Частина епістолярію торкається важких років його життя, коли він перебував під слідством у сфабрикованій справі “Київського обласного центру дій”. У цей період Наталія Дмитрівна всіляко підтримувала свого чоловіка. Завдяки її неймовірним зусиллям, зокрема зверненням до відомих учених та різних установ, у 1924–1925 рр. академіка М. П. Василенка вдалося врятувати.

Ця непересічна жінка скрасила останні роки життя Миколи Прокоповича, коли він важко хворів, зберегла і впорядкувала його архів. На еміграції саме завдяки Н. Д. Полонській-Василенко отримали правдиву інформацію про видатного вченого і прекрасну людину. Вона написала й опублікувала ряд спогадів про Миколу Прокоповича.

Великої праці з боку упорядників потребувало написання коментарів та пояснень. Загалом до трьох томів вибраних творів складено 2008 (!) коментарів. Це ціла енциклопедія, присвячена життю і діяльності М. П. Василенка. Звичайно, окремих коментарів можна було й уникнути або не давати розлогої інформації про відомих діячів, що є в будь-якій енциклопедії, зокрема про М. С. Грушевського, Д. І. Багалія та інших. Якщо ж уміщувати такі примітки, то треба їх щільніше пов'язувати з коментованим сюжетом. Однак ці побажання жодною мірою не впливають на позитивне сприйняття виконаної роботи. До честі упорядників, вони склали іменний покажчик і покажчик друкованих праць М. П. Василенка (300 позицій). На сьогодні це, очевидно, найновіша бібліографія Миколи Прокоповича. Окрасою до вибраних творів академіка М. П. Василенка є й підготовлена упорядниками основна бібліографія про його життя і діяльність. Видання багато насичене фотоілюстраціями.

Безперечно, ця збірка, випущена у світ в 90-ті роковини створення Національної Академії наук України, стане гідним пошануванням одного з її творців – відомого громадського діяча і видатного вченого академіка М. П. Василенка.